

DE CE PRIVIM
ÎN DIRECȚIA
ȚREȘITĂ

Valentin Constantin (n. 1954), profesor emerit al Universității de Vest din Timișoara, a absolvit studiile juridice de licență și doctoratul la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, a predat drept internațional, relații internaționale și drept european din anul 1995 la Universitatea de Vest. A funcționat ca profesor asociat la Universitatea Babeș-Bolyai (2005–2008, 2010–2011), profesor invitat la Universitatea Montpellier I (2008) și Universitatea Paul Cézanne, Aix Marseille III (2010), unde a predat cursuri și a susținut conferințe la școli masterale. A fost directorul școlii doctorale a Facultății de Drept din Timișoara. A publicat mai multe volume juridice, numeroase studii, articole și traduceri. Este autorul mai multor eseuri în revista *Ideii în dialog* și publică în mod curent în revista *Orizont*.

Valentin Constantin

DE CE PRIVIM
ÎN DIRECȚIA
ȚREȘITĂ

HUMANITAS

Redactor: Alexandru Anghel
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2025

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Constantin, Valentin
De ce privim în direcția greșită / Valentin Constantin. –
București: Humanitas, 2025
ISBN 978-973-50-9039-5

32

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Cuprins

Cuvânt înainte	7
I. POLITICE	
Antigona politică	11
De la un provincialism la altul	17
Suveranismul, contemporanul nostru	23
Binele nu face zgomot și zgomotul nu face bine	28
<i>Caveat emptor</i>	34
Preaomenescul puterii absolute	40
Constituția pe înțelesul unei mâini de oameni	45
Un an febril	51
II. TOPICE TRISTE	
Rolul universității este să formeze autodidacți mai buni	59
Prin paradis	64
Eroii amenității și eroii furiei	69
Topice triste	74
Opt exemple de evaporare a spiritului critic	79
<i>Caveat emptor</i> (II)	83
Profanatori de morminte, gen proxim și diferențe specifice	88
Combustibilul corupției noastre	93
Cum se vede o situație de pe locurile ieftine	98
Dreptul la diletantism	104
E posibil să alegem cândva lideri complet adulți?	109
Fantoșa urii permanente	114
Proximitatea nimicului	120
Restul de supremație al Europei	125
Restul de supremație al Europei (II)	131
Resurse de ostentație	137
Rechizitoriul ca specie literară	142
Un hexametrist	148

Prin maxime, la duel	154
Filmul și procesul adversarial	159
Cu atât mai rău pentru fapte	168
Evazivul maestru Dumas.....	177
Epitaf în bucăți	182
III. DE CE AM PRIVI ÎN DIRECȚIA GREȘITĂ?	
De ce privim în direcția greșită	189
Etica răului	194
Despre război	199
Ce a spus China?	205
Ape destul de tulburi.....	211
Ce este o mare putere?	216
Coliziunea civilizațiilor, după 20 de ani și mai târziu	221
Despre naționalismul defensiv	227
Un exceptionalism american	232
Umanism ușor depravat.....	238
Meseria de antiamerican	244
A devenit deja lumea multipolară?	254
A devenit deja lumea multipolară? (II).....	260
Mai antiamericani ca americanii?	266
Judecători contra profesori de filozofie	271
IV. EUROPA	
Ideea europeană din parcul Herăstrău.....	279
Aparențe uitate pe nedrept	285
<i>Cul-de-sac</i>	291
Lorzii și Europa continentală.....	297
După Brexit.....	305
Egalitatea care ne întunecă vederea.....	311
Reputația care se odihnește	315

Cuvânt înainte

Textele adunate în acest volum sunt, în intenție, eseuri. Adică aparțin genului literar probabil cel mai recent și, aparent, cel mai lipsit de servituți stilistice. La 15 ani, am descoperit primul eseu adevărat. Era o conferință ținută de Gottfried Benn la Universitatea din Marburg, acolo unde studiase. Titlul era *Probleme ale liricii*. Mă declar extrem de norocos că l-am descoperit. A fost mulți ani trufa albă a lecturilor mele.

Benn povestește că, în tinerețe, a trimis câteva poezii unei redacții. Răspunsul a fost: „G.B. – Simpatice ca mentalitate, ca expresie slab. Mai trimiteți“. După zeci de ani de muncă, a constatat că expresia îi era deja apreciată, doar mentalitatea le părea unora antipatică.

Am început să public eseuri literare în 2004 și 2005 în *Idei în dialog*, când am considerat că, la mine, expresia ajunsese cumva din urmă mentalitatea. Am fost susținut de căldura și generozitatea directorului publicației care mă făcea să cred că am ajuns un eseist cu acte în regulă și pentru expresie, și pentru mentalitate. După o perioadă în care nu am mai fost interesat să public literatură, o perioadă de publicații academice, am reînceput activitatea cu regularitate în revista *Orizont*, în anul 2019, susținut din nou de generozitatea directorului publicației. Majoritatea textelor din acest volum, cu câteva excepții, au apărut acolo.

Decizia de a le reuni în volum nu a fost chiar spontană. Eram conștient că, după ce vor deveni părți dintr-o carte, micile eseuri se vor trezi într-o lume mai competitivă decât lumea protectoare a periodicelor de prestigiu. O nouă lume, unde orice alt considerent se aliniază după marketabilitate. Totuși, recitind textele, mi

s-a părut că nu și-au pierdut elasticitatea și că mai multe intuiții, analize sau mici profeții stăteau în picioare.

Nu am încercat să răspund la întrebarea: „Cui mă adresez?“, însă mi-ar plăcea să cred că aș putea obține credite de la mai mulți cititori. Aceștia ar putea să spună ceea ce spunea cineva odată despre un jurist american: „Ceea ce am înțeles mi se pare interesant și nu văd nici un motiv să cred că partea pe care nu am înțeles-o ar fi altfel“.

Cartea se deschide cu eseuri politice. În termenii lui Popper, e vorba de „servitorii noștri politicoși care au devenit stăpânii noștri nepoliticoși“.

Eseurile care au ca obiect societatea internațională cred că merită o precizare. Am spus, cu mai multe ocazii, că societatea internațională se deosebește într-un mod fundamental de societatea dintre frontierele unui stat. Dacă societatea internă poate fi cunoscută relativ bine cu eforturi rezonabile, pentru marea majoritate a oamenilor, indiferent de cât de mult au călătorit, cea internațională rămâne, într-o foarte mare măsură, o societate imaginară. Societății interne i se poate aplica judecata atribuită de Tucidide lui Pericle: „Chiar dacă puțini dintre noi sunt în stare să conceapă sau să pună în practică o politică, toți suntem capabili să o judecăm“. În lumea internațională, în schimb, foarte puțini putem spera să judecăm cu precizie sau măcar cu claritate o situație politică.

Însă măcar putem privi în locuri despre care credem că altcineva nu ar fi îndrăznit să privească.

Valentin Constantin

I. POLITICE

Antigona politică

Acum 44 de ani, mi-a căzut în mână, într-o culegere de eseuri, o conferință ținută de Albert Camus în 1955, la Atena.¹ Textul era intitulat „Viitorul tragediei“. Pentru mulți intelectuali din generația mea, Camus a fost un autor important. Am recitat recent conferința, pentru că mi s-a întipărit în minte ideea că, într-o tragedie, forțele care se confruntă posedă o legitimitate aparent egală. Din această perspectivă, *Antigona* era *ideal-type*-ul tragediei. Camus avea dreptate. În dramă sau în melodramă, care sunt deseori simpliste, doar una dintre forțele care se confruntă este legitimă. De atunci, mi se părea deplasată utilizarea termenului *tragedie* pentru drame mai mari sau mai mici, pentru nenorociri depășite în scurt timp sau mai durabile.

În conferința sa de la Atena, nu am mai găsit la noua lectură nimic notabil. În orice caz, Albert Camus nu analizează pozițiile celor doi eroi tragici principali.

După mai mulți ani, am citit un text al unui foarte cunoscut și foarte prolific judecător și profesor de drept american care îi plasa pe Antigona și pe Creon la începutul a două șiruri de filozofi ai statului și dreptului.² După Antigona, Richard Posner îi aliniază pe Socrate, Coke, Blackstone, Langdell, Hart-Sacks, Dworkin, iar după Creon, pe Thrasymachus, Jacob I, Hobbes, Bentham, Oliver Wendell Holmes și H.L.A. Hart.

Posner îi numește pe primii „legaliștii“ doctrinei statului și dreptului, iar pe ceilalți „scepticii“. Clasificările lui Posner sunt

1. Albert Camus, *Eseuri*, Univers, București, 1976, pp. 233–246.

2. Richard A. Posner, *The Problems of Jurisprudence*, Harvard University Press, 1993, pp. 25 sq.

discutabile, în orice caz nu sunt foarte stabile și pretind o analiză care ar depăși cu mult limitele acestui text.

A fost important pentru mine că am văzut o Antigona la care nu mă gândisem până atunci, o Antigona a valorilor politico-juridice. Dar înainte de orice discuție, poate că ar trebui, măcar pentru mai tinerii cititori, să reamintesc situația tragică din piesa lui Sofocle. Pentru că mă îndoiesc că în școală sunt studiate tragediile lui Eschil, Sofocle sau Euripide și pentru că am observat că astăzi tragediile grecești nu sunt jucate cu frecvența cu care se întâmpla asta în vremea tinereții mele. Pe de-o parte. Pe de altă parte, nu sunt un admirator al traducerilor „originaliste“, care fac eforturi să transpună într-un limbaj cât mai arhaic posibil textele antice. Acest efort de a acoperi textul cu o prezumtiv inspirată patină a ruinat multe eforturi de traducere a autorilor antici. Și a îndepărtat mulți cititori.

Ațiunea din *Antigona* se petrece la Teba, imediat după încercarea unuia dintre cei doi frați ai Antigonei, Polinice, să cucerească cetatea și să o distrugă. Celălalt frate, Eteocle, este cel care apără cetatea. În cursul luptelor, cei doi frați mor, fiecare de mâna celuilalt. Unchiul matern al lui Eteocle, Creon, devine regele legitim al Tebei și decide ca Eteocle să fie înmormântat ca un erou, iar cadavrul lui Polinice să fie lăsat, în mod exemplar, pradă păsărilor.

Printr-o decizie care nu poate fi schimbată, nici măcar de sora ei, Ismena, și disprețuind consecințele acțiunii sale, Antigona îl îngroapă pe Polinice. Un șir de nenorociri se declanșează: moartea Antigonei, sinuciderea lui Hemon, logodnicul ei și fiul lui Creon, sinuciderea lui Euridice, soția lui Creon. Imaginea lui Creon disprețat, în dialog cu mereu disponibilul personaj numit „corul“, încheie tragedia lui Sofocle.¹

Între 1790 și 1905, ne spune George Steiner în splendida sa carte, *Antigona* a fost considerată de poezii, filozofii și profesorii europeni o operă mai apropiată de perfecțiune decât oricare alta. Sofocle, credea de exemplu George Eliot, era „singurul poet dramatic

1. Am folosit ediția Sofocle, *Antigona, Electra*, trad. N. Carandino, Editura Eminescu, București, 1974.

care se ridică la nivelul lui Shakespeare¹. Nume dintre cele mai grele ale secolului al XIX-lea au explicat *Antigona*: Hölderlin, Schlegel, Hegel, Schelling, Goethe sau Nietzsche. În sec. XX, *Antigona* a continuat să inspire mari creatori. Amintesc operele lui Arthur Honegger și Carl Orff, baletul lui Mikis Theodorakis pentru Covent Garden, montările scenice ale lui Stanislavski, Bertolt Brecht, sau montarea feministă a lui Judith Malina pentru *The Living Theatre*. Cel care a spus că textul lui Sofocle și figura Antigonei au devenit „talismanice pentru spiritul european“ nu a exagerat.

Din păcate pentru Camus, ideea că „forțele care se înfruntă în tragedie sunt deopotrivă de legitime, deopotrivă înarmate cu argumente“ nu este originală. Cu ajutorul lui George Steiner am descoperit că ideea îi aparține lui Hegel și a fost formulată în *Prelegeri de filozofie a religiei*. Curios, Camus nu îl citează pe Hegel în legătură cu conceptul de tragedie; singurul pe care îl citează este Nietzsche, dar într-un context diferit. Este însă foarte greu de presupus că nu îl citise pe Hegel.

Pentru Hegel, coliziunea dintre două convingeri morale foarte înalte încoronează în *Antigona* exemplul absolut de tragedie. Iubirea familială a Antigonei și pasiunea dreptății intră în coliziune cu „dreptul statului“. Hegel observă că Creon nu este un tiran, ci este „o putere exercitată etic“. Creon nu greșește, deoarece nu dorea altceva decât menținerea autorității guvernării și pedepsirea transgresării legii.²

Poziția lui Hegel referitoare la comparabila legitimitate a principalelor personaje din *Antigona* este rezonabilă. În principal pentru că faptele lui Polinice au atins un prag de gravitate ieșit din comun. Probabil că Sofocle și primii spectatori ai *Antigonei* din Atena cunoșteau genocidul democrației ateniene, cel care a fost raportat de Tucidide. Atenienii, după ce au cucerit cetatea-stat de pe insula Melos, au ucis toți bărbații și au vândut ca sclavi femeile și copiii.³

1. George Steiner, *Antigones: How the Antigone Legend Has Endured in Western Literature, Art and Thought*, Yale University Press, London, 1996, p. 4.

2. George Steiner, *op. cit.*, pp. 31 sq.

3. Karl Popper, sublinia că o democrație precum democrația ateniană era totuși capabilă de decizii criminale, v. „Conferința de la Munchen“, din 9 iunie 1988, în *Lección acestui secol*, Nemira, București, 1998, p. 99.

Nu avem nici un motiv să credem că, în cazul victoriei lui Polinice, Teba ar fi avut o soartă mai bună decât Melosul. Corul din *Antigona* spune: „Venise Polinice, umflat de ambiții deșarte, să ne pustiască ogoarele“¹. Greșește Creon? Poate Antigona? În ceea ce o privește pe Antigona, e clar că nu recunoaște o autoritate a statului asupra trupului lui Polinice. Trupul defunctului aparține rudelor celor mai apropiate, adică ei și surorii sale, Ismena. De aceea, la începutul piesei, Antigona încearcă fără succes să o convingă pe Ismena să o ajute la înmormântarea celui proscris.

Iar dacă trupul defunct aparține familiei, Creon nu poate legifera pentru că nu posedă nici un *imperium*, nici o putere politică asupra celui mort.

Însă dincolo de exercițiul unui drept, Antigona îndeplinește o obligație morală față de fratele pe care l-a iubit. Execută o obligație familială conformă dreptului divin sau, dacă doriți, în acord cu dreptul natural.

Eric Voegelin plasează moartea tragediei ca gen literar la un an după măcelul de la Melos, despre care spune că „releva corupția ethosului atenian“², iar tragedia moare pentru că „cetățenii Atenei nu mai erau reprezentabili de eroii care suferă“. Tragediei ca gen literar îi va urma dialogul socratic.³ Moartea tragediei ca gen literar nu a condus nici la dispariția situațiilor tragice, nici la dispariția alegerilor etice absolute.

Dacă există o singură problemă de care o etică absolută nu se ocupă, aceasta este problema consecințelor.⁴ Antigona nu este în nici un moment preocupată de *consecințele personale* (este ciudată relativă indiferență față de soarta lui Hemon) sau de consecințele

1. În tragediile antice corul îndeplinește mai multe funcții: este narator, reprezintă poporul, intervenția sa este un element de legătură între scene, este interlocutor *ad-hoc* al personajelor, în fine, este *raisonneur*. Altfel spus, corul este un veritabil *joker*.

2. *The Collected Works of Eric Voegelin*, vol. 5, *Modernity without Restraint*, University of Missouri Press, Columbia and London 1999, p. 147.

3. Eric Voegelin repetă această idee în *The New Science of Politics. An Introduction*, The University of Chicago Press, 1987, p. 74.

4. Max Weber, *Le métier et la vocation d'homme politique*, în *Le Savant et la politique*, Plon, 1991, cu o prefață de Raymond Aron, p. 171.

pentru *polis*. Creon nu este conștient de dezastrul personal în care s-a angajat.

Activitățile orientate de etică, ne spune Max Weber „sunt subordonate unor maxime total diferite și ireductibil opuse. Ele se pot orienta fie după etica responsabilității, fie după etica convingerii”¹. Cel care reprezintă etica convingerii se simte responsabil doar pentru necesitatea ca flacăra doctrinei sale pure să nu se stingă niciodată. Convingerea este absolută și actele celui animat de convingere, chiar iraționale fiind, au totuși un scop clar și precis: „să reanimeze perpetuu flacăra convingerii sale”².

Deși Max Weber nu se referă nici măcar în treacăt la Creon și Antigona, una dintre observațiile sale pare să pătrundă în cea mai profundă zonă a situației imaginate de Sofocle. Ceea ce nu este posibil de atins decât prin activitate politică, o activitate care face în mod necesar apel la mijloace violente și alege căile eticii responsabilității: pune în pericol „salvarea sufletului”. Iar în *Antigona* consecința inflexibilității lui Creon este chiar ruina sufletului său.

Dacă aș reduce la doi termeni câmpul de activitate umană al fiecăruia dintre cei doi eroi tragici, aș spune că Antigona reprezintă egalitatea, iar Creon reprezintă libertatea. Egalitatea și libertatea sunt două valori politice puternice, cele mai puternice. În realitatea noastră, dar cred că în orice realitate politică, egalitatea este valoarea cea mai puternică. Sau poate cea mai patetică. Nu pentru că a fetișizat-o comunismul, ci pentru că o susține creștinismul. Iar astăzi, oamenii par să fi uitat că democrația este sublimă doar ca procedură și că este auto-devoratoare dacă o tratăm ca substanță.

Libertatea politică are un fundament care s-a exprimat târziu, abia prin construcția conceptului de „drepturi fundamentale”. Probabil că libertatea și egalitatea trebuie apărute împreună, însă este foarte dificil. În perioadele de calm, populațiile preferă egalitatea. În momentele de furie, își amintesc de libertate.

Libertatea pe care o apără Creon este o valoare implicată în ideea de garanție. Statul este garanția, singura garanție care face libertatea posibilă.

1. Max Weber, *op. cit.*, p. 180.

2. *Ibid.*, p. 173.

Întrebarea ar putea fi dacă epoci cum este a noastră mai generalizează situații politice tragice, sau măcar alegeri singulare tragice, care au aerul acesta de dublă legitimitate, de legitimitate dacă nu egală, măcar analogă. Utilizarea în 1945 a armei nucleare ar putea fi privită ca o alegere tragică. Sau alegerile ecologice, cu activiști dedicați eticii convingerii și cu state reticente, animate de etica responsabilității.

Mi-am amintit o decizie mai recentă a Tribunalului Constituțional German de la Karlsruhe. O lege internă autoriza autoritățile federale ca într-o situație asemănătoare cu cea din 11 septembrie 2001, dacă este cert că un avion de pasageri controlat de teroriști urmează să provoace prin impact un prejudiciu imens, să doboare avionul. Într-o splendidă etică a convingerii, Tribunalul Constituțional a decis că în nici o circumstanță autoritățile nu sunt autorizate să doboare avionul.

George Steiner relatează că, în 1968, într-o conferință ținută la Belfast, un anume Conor Cruise O'Brien, profesor, publicist și politician, compara agonia Ulsterului cu situația confruntării dintre Creon și Antigona. Nesupunerea civică non-violentă a Antigonei provoacă o violență extremă: propria sinucidere, cea a lui Hemon, a lui Euridice și devastarea existenței lui Creon și a autorității sale. „Fără Antigona ne putem aștepta la o lume mai calmă și mai realistă”¹, spunea O'Brien. Cuvântul Antigona din această ultimă propoziție poate fi înlocuit cu expresia „fără o etică a convingerii dezlănțuite”.

(2020)

1. George Steiner, *op. cit.*, pp. 190–191.

De la un provincialism la altul

După ce am terminat un alt text cu un subiect asemănător, am observat că nu dezvoltasem satisfăcător ideea lui Milan Kundera potrivit căreia provincialismul era problema legată de viața întregii societăți cehoslovace, de educația ei, de jurnalismul ei și de alte aspecte ale vieții publice. Am sugerat doar că provincialismul lucrează și în societatea noastră ca bază pentru iluziile suveraniste. Întâmplarea a făcut ca, după câteva zile de la terminarea textului, să recitesc un eseu al lui Thomas Mann, intitulat „Germania și germanii”.¹ Termenul-vedetă, cel puțin în prima parte a eseului, este „provincialismul”. La 70 de ani, devenit de câteva luni cetățean american, Thomas Mann se declara cetățean al lumii, diferit de germanul neîncrezător în lume, de germanul timid în relațiile cu lumea. Germanul suferă de un provincialism în-născut, spune Mann, dintr-un complex de inferioritate în plan național-social. El denunță contradicții flagrante în existența germană, „nevoia de comunicare cu lumea și timiditatea față de ea, contradicția dintre cosmopolitism și provincialism”. Marele scriitor asociază provincialismul ostil lumii cu „igrasia” și cu „universalismul filistin”.

Esul lui Thomas Mann provine dintr-o conferință din 29 mai 1945 și încearcă să explice sursele delirului politic german din prima jumătate a secolului XX. Un singur lucru vreau să extrag din acest text strălucitor și complicat, un lucru asupra căruia am reflectat eu însumi: forța cvasi-irezistibilă a romantismului german pe care, pe urmele lui Goethe, Thomas Mann îl consideră

1. Thomas Mann, *Germania și germanii*, Humanitas, București, 1998, pp. 169–200.

decisiv pentru creșterea provincialismului. Asupra acestui subiect voi reveni cu altă ocazie.

Deocamdată, câteva cuvinte despre sensul obișnuit, sensul de dicționar al termenului „provincial“. El este sinonim în dicționare cu o anumită „îngustime a minții“, care generează ignoranță. Ce ar putea însemna îngustime a minții pentru cineva responsabil de o decizie politică? Nu e prea ușor de răspuns, dar am găsit un exemplu destul de clar și precis într-o carte a lui Loukas Tsoukalis: „Cei care se adaptează greu schimbărilor tehnologice rapide și liberalizării economiei se întorc la instituțiile naționale deoarece pur și simplu nu cunosc altă soluție. Astfel, pentru învinși, statul-națiune devine un fel de *mâner al lui Isus*“.¹ *Financial Times* spunea că, „în această lume uluitoare, statul-națiune nu mai este motorul modernizării. În schimb, a devenit *mânerul lui Isus*, mânerul de care se agață un pasager speriat strigând – Isuse! – în timp ce mașina în care călătorește deraiază puternic.“² Am ținut la acest citat pentru că ilustrează o îngustime a minții care reprezintă un provincialism protector. Acest provincialism este și motorul noului naționalism. Nu discut dacă provincialismul se datorează unei expunerii mai reduse la o anumită activitate intelectuală, culturală, sau, pur și simplu, apare din confruntarea cu situații inexplicabile, care nu sunt ușor de dominat. Provincialismul implică de regulă lipsa sofisticării. Rămâne totuși, mai tipică, concentrarea atenției asupra subiectelor înguste. Este ceea ce aș numi o cunoaștere în dialect. Prefer să numesc provincială tendința constantă de a trata chestiunile importante ca secundare și cele secundare ca importante.

În societatea românească, este privilegiat sensul în care termenul descrie un tip de situație. Provincialul posedă o dizabilitate spațială. Nu aparține centrului națiunii, ci aparține periferiei. Noi suntem un stat ultra-centralizat. Ca să folosesc un cuvânt care se repetă în Constituție, centralismul nostru este indivizibil.

Nu voi încerca să schițez o listă a inconvenientelor situațiilor provinciale sau periferice. Nu mă gândesc la faptul că de la o vreme, în provincie nu se mai distribuie somon sălbatic, ci doar

1. Loukas Tsoukalis, *Noua economie europeană revizuită*, Arc, București, 2000, p. 274.

2. *Financial Times*, 6 aprilie 1994.